SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 2
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

YETIB BORMAGAN XATLAR: O‘RTA ASR DIPLOMATIYASIDA YO‘QOLGAN, KECHIKTIRILGAN VA YETKAZILMAGAN AXBOROTNING SIYOSIY TA’SIRI

Rajabova Ruxshona Ibrohim qizi

Buxoro Xalqaro Universiteti, Tarix yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘rta asr diplomatiyasida yozma axborot almashinuvining siyosiy ahamiyati, xususan, diplomatik maktublarning yo‘qolishi, kechikishi, tutib olinishi, o‘zgartirilishi yoki manzilga yetib bormasligining davlatlararo munosabatlarga ta’siri tahlil qilinadi. Diplomatik yozishmalar o‘rta asr hukmdorlari uchun oddiy aloqa vositasi emas, balki siyosiy qarorlarni shakllantiruvchi, muzokaralarni boshqaruvchi va davlat xavfsizligini ta’minlovchi muhim axborot mexanizmi bo‘lgan. Tadqiqotda G‘arbiy va Sharqiy diplomatik tajribalar qiyosiy jihatdan ko‘rib chiqilib, Ayyubiylar, Mo‘g‘ullar, Usmonlilar hamda Yevropa davlatlari diplomatik amaliyotidagi yozishmalar misolida axborotning vaqtida yetib borishi masalasi o‘rganiladi. Shuningdek, elchilar, xabarchilar, og‘zaki aloqa, shifrlash va maxfiy yozishmalar davlatlar tomonidan axborot xavfsizligini ta’minlash vositasi sifatida qanday qo‘llangani ko‘rsatiladi. Maqolaning asosiy ilmiy g‘oyasi shundan iboratki, diplomatik xatning yo‘qolishi yoki yetib bormasligi tarixiy jarayonning oddiy texnik uzilishi emas, balki siyosiy qarorlarning yo‘nalishini o‘zgartiruvchi mustaqil omil sifatida qaralishi lozim.

Kalit so‘zlar

O‘rta asr diplomatiyasi, diplomatik maktub, axborot, siyosiy kommunikatsiya, elchilar, xabarchilar, maxfiy yozishmalar, diplomatik josuslik, axborot xavfsizligi, davlatlararo munosabatlar.

Kirish

O‘rta asrlar tarixida diplomatiya ko‘pincha hukmdorlar, elchilar, sulh shartnomalari va harbiy ittifoqlar bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Biroq ushbu siyosiy jarayonlarning markazida turgan yana bir muhim vosita — axborot masalasi ko‘pincha ikkinchi darajali omil sifatida qaraladi. Aslida esa hukmdorning qaror qabul qilishi, dushman yoki ittifoqchining niyatini anglash, elchi yuborish, harbiy yordam so‘rash yoki muzokara boshlash ko‘p hollarda kerakli axborotning qachon va qanday yetib kelishiga bog‘liq bo‘lgan.

Diplomatik maktub o‘rta asr davlatlari uchun siyosiy xabarni uzoq masofaga yetkazishning asosiy vositalaridan biri edi. Unda hukmdorning pozitsiyasi, talab va takliflari, ittifoqchilik niyatlari, harbiy vaziyat, sulh shartlari yoki boshqa davlat bilan munosabatlarga oid ma’lumotlar aks etgan [1]. Shu sababli maktubning yo‘qolishi, kechikishi yoki raqib qo‘liga tushishi oddiy aloqa muammosi emas, balki davlat manfaatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan hodisa bo‘lishi mumkin edi. Zamonaviy tadqiqotlarda diplomatik yozishmalarning siyosiy funksiyasiga tobora ko‘proq e’tibor qaratilmoqda [2].

Diplomatik maktub — siyosiy hokimiyatning axborot vositasi

O‘rta asr diplomatik maktubini oddiy xat sifatida baholash tarixiy jarayonning mohiyatini to‘liq ochib bermaydi. Diplomatik maktub hukmdorning siyosiy irodasini masofadan turib ifodalovchi vosita edi [3]. Diplomatik yozishmalarda uch asosiy vazifa mavjud bo‘lgan: axborot yetkazish, muzokara olib borish hamda ishonch va siyosiy majburiyat ramzi bo‘lish [4]. Mamlakatlar o‘rtasidagi masofa katta bo‘lgan sharoitda xabarni tez yetkazish murakkab kechgan.

Yo‘qolgan va kechiktirilgan xatlar: vaqt omilining siyosiy ahamiyati

Diplomatik aloqa tizimining eng katta muammolaridan biri xatning manzilga o‘z vaqtida yetib bormasligi edi [5]. Bunday holat ayniqsa urush, taxt uchun kurash, ittifoqchilik muzokaralari yoki favqulodda siyosiy vaziyatlarda jiddiy oqibatlarga olib kelgan. Hukmdor qo‘liga eskirgan yoki kechikib kelib tushgan axborot mavjud bo‘lmagan yoki o‘zgargan sharoitga asoslanib noto‘g‘ri siyosiy qarorlar qabul qilinishiga olib kelgan [6].

Tutib olingan xatlar va diplomatik josuslik

Diplomatik yozishmalarning yana bir xavfi — ularning raqib tomonidan qo‘lga olinishi yoki tutib olinishi edi [7]. Xatni qo‘lga kiritish orqali raqib tomon boshqa hukmdorning rejalari, ittifoqlari yoki muzokara strategiyasidan xabardor bo‘lishi mumkin edi [8]. Yozishmalarning tutib olinishi xavfi diplomatlarni o‘z xabarlarini maxfiy shaklda tuzishga, ya’ni shifrlash va kodlash tizimlarini rivojlantirishga majbur qilgan [9].

Xat yozmaslik: og‘zaki diplomatiyaning yashirin kuchi

Diplomatik axborotni himoya qilishning yana bir o‘ziga xos usuli — muhim ma’lumotni umuman yozma shaklda qayd etmaslik edi [10]. Ayyubiylar diplomatiyasida hukmdorlar yozma xat tutib olinishidan xavotirlanib, asosiy ma’lumotlarni faqat ishonchli elchilar orqali og‘zaki yetkazishni afzal ko‘rishgan [10]. Bu usul yozma dalillarning dushmanga tushib qolish xavfini kamaytirgan [10].

Xatning mazmunini o‘zgartirish va tarixiy xotira

Diplomatik xatning yo‘qolishi yoki keyinchalik tahrir qilinishi tarix fanida jiddiy manbashunoslik muammolarini keltirib chiqaradi [11]. Mo‘g‘ullar istilolari davridagi yozishmalarga oid asl hujjatlarning keyinchalik uchinchi shaxslar tomonidan ko‘chirilishi va tahrir qilinishi tarixiy manbalarni o‘rganishni qiyinlashtirgan [11]. Natijada yo‘qolgan, o‘zgartirilgan yoki soxtalashtirilgan xatlar ilmiy tadqiqotlarda noto‘g‘ri xulosalarga zamin yaratishi mumkin [11].

Axborotni nazorat qilish va diplomatik ishonch

Diplomatik aloqalarda barcha ma’lumotni ochiq taqdim etish xavfli bo‘lgani sababli, davlatlar axborotni filtrlab ishlatgan [12]. Ragusa (Dubrovnik) diplomatiyasi misolida kelayotgan axborotlar qat’iy tekshiruv va nazoratdan o‘tkazilgan [12]. Bu esa davlatlarga

xatning yo‘qolishi yoki ataylab kechiktirilishini siyosiy qurol sifatida ishlatish imkonini bergan [12].

Sharq va G‘arb diplomatik tajribalarining qiyosiy jihatlari

O‘rta asrlar davomida Sharq va G‘arb davlatlarining boshqaruv tizimlari turlicha bo‘lishiga qaramay, axborot almashish va uni muhofaza qilish borasidagi muammolar o‘xshash bo‘lgan [2]. Yevropada pochta tarmoqlarining kengayishi axborot oqimini tartibga solish zaruratini tug‘dirgan bo‘lsa, Mamluklar va Usmonlilar imperiyasida vazirlik maktublari tashqi siyosiy ierarxiyani belgilashda asosiy rol o‘ynagan [13].

Markaziy Osiyo diplomatiyasi uchun ilmiy ahamiyati

Ushbu mavzuni Markaziy Osiyo tarixi, xususan Temuriylar davri diplomatiyasi misolida o‘rganish mintaqaviy aloqalar va elchilik institutining rivojlanish tendensiyalarini ochib berishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi [14]. Hukmdorlar o‘rtasidagi elchilik munosabatlari va diplomatik yozishmalarning yetkazilish mexanizmlari o‘rta asrlarda tashqi siyosiy barqarorlikni ta’minlashda asosiy omil bo‘lib xizmat qilgan [15].

Xulosa

O‘rta asr diplomatiyasida diplomatik maktub shunchaki xabar tarqatuvchi vosita emas, balki davlat hokimiyatini masofadan turib yuritishning asosiy mexanizmi bo‘lgan [2]. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, axborotning tezligi, xavfsizligi va o‘z vaqtida yetib borishi siyosiy qarorlar taqdirini hal qilgan [6]. Shuningdek, yetib bormagan yoki ataylab yashirilgan xatlar tarixiy jarayonlarning borishini o‘zgartirib yuborgan muhim omil bo‘lib xizmat qilgan [1].

REFERENCES:

1.Williams, M. (2013). Interception and diplomatic correspondence in the early modern period.

2. De Vivo, F. (2018). Information and communication in early modern diplomacy.

3. Gravel, M. (2020). Messenger, letter, and oral communication in Carolingian diplomacy.

4.Rizzo, G. (2020). Diplomatic correspondence between the Mamluks and European powers.

5.Retortillo Atienza, A. (2019). Diplomatic correspondence, postal delays and political decision-making in early modern Spain.

6. Midura, A. (2023). Postal routes, interception and information security in early modern Europe.

7. Pich-Ponce, J. (2023). Charles V and encrypted diplomatic correspondence during the 1553 succession crisis.

8.Lasry, A. (2023). Encrypted diplomatic correspondence and the recovery of lost letters.

9.Šoštarić, I. (2026). Information control and diplomatic communication in Ragusan diplomacy.

10.Coulter, M. (2022). Diplomatic correspondence and the Mongol invasion of 1241.

11. Saeedi, M. (2026). Ottoman grand vizierial letters and diplomatic communication with Europe.

12. Jackson, P. (2018). The Mongols and the West: 1221–1410. Routledge.

13.Faroqhi, N. (2019). The Ottoman Empire and the World Around It. I.B. Tauris.